

Голові разової спеціалізованої вченої ради
у Дніпровському національному університеті
імені Олеся Гончара
доктору політичних наук, професору,
професору кафедри міжнародних відносин
Висоцькому Олександру Юрійовичу

Відгук

**офіційного опонента, доктора політичних наук, професора, професора
кафедри політології та державного управління Донецького
національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця) Примуша
Миколи Васильовича на дисертаційну роботу Ісаєвої Наталі Юріївни
«Політична ідентичність як фактор формування громадянської
свідомості: теоретико-методологічний аналіз», подану до захисту до
разової спеціалізованої вченої ради у Дніпровському національному
університеті імені Олеся Гончара на здобуття наукового ступеня доктора
філософії за спеціальністю 052 «Політологія»**

1. Актуальність обраної теми.

Слід сказати, що проблема, заявлена автором дослідження, настільки політично актуальна, що поряд із позитивними оцінками завжди будуть оцінки негативні, тих опонентів дослідження, інтерес яких помірно чи радикально протилежний представленому у дисертації. Ці попередні зауваження загального характеру, що стосуються лише постановки проблеми, необхідні для того, щоб застерегти критиків даного дослідження, підходити до нього ні як політиків, а як політологів, тобто ні як ідеологів, а як вчених, які оцінюють, крім ідеологічної складової дисертаційного дослідження, здатність самого дослідника виробляти нові знання, з необхідною і затвердженою в політичній науці логікою обґрунтувань та аргументації, що виходять з фактів і лише фактів.

Практична актуальність цього дослідження полягає в тому, що всі форми існуючих ідентичностей в Україні, починаючи з сімейної та закінчуючи релігійної, спрямовані усередину самих цих об'єднань і, тим самим, у взаєминах з іншими ідентичностями не виключають зіткнень, тобто несуть у собі конфліктогенний потенціал, що завжди виправдовується інтересами, які не виходять за межі того соціального та духовного простору,

в межах якого дані інтереси задовольняються і обмежуються, тобтовільні від інтересів інших об'єднань та співтовариств. У зв'язку з чим будь-який інтерес прагне зміцнити свої позиції, ставши політичним інтересом, що породжує конфлікт чи боротьбу, що не лише каталізатор руйнування політико-цивілізаційного простору та умова руйнування держави, а й спосіб формування нових форм ідентичності.

Мета дисертаційної праці Наталі Ісаєвої полягає у виявленні впливу політичної ідентичності на формування громадянської свідомості. Для досягнення мети в роботі окреслено низку завдань, які послідовно й вичерпно вирішуються у відповідних розділах дисертації.

Об'єктом дослідження обрано формування громадянської свідомості. Предметне поле дослідження охоплює особливості впливу політичної ідентичності на формування громадянської свідомості.

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації є високим, оскільки забезпечується, насамперед:

- обсягом емпіричної бази, яка адекватно відображає об'єкт дослідження, та її глибокою політологічною інтерпретацією;
- репрезентативністю списку опрацьованих наукових джерел (223 позиції, з них 131 – іноземні роботи), які створили ґрунтовну теоретико-методологічну базу дослідження.

Положення, що містяться в роботі, теоретичні та методичні розробки, висновки та рекомендації відрізняються новизною, відповідною предмету, глибиною дослідження та аргументацією. В результаті проведеного аналізу автор дослідження приходить до висновків, що володіють новизною та значимістю для розвитку політичної науки в проблемному полі політичної ідентичності та громадянської свідомості:

- дається аналіз поняття «ідентичності» та її типології, в результаті якого автор приходить до висновку про те, що «поняття визначеності ідентичності» є проблематичним у зв'язку з тим, що досягнення або осягнення тотожності та самототожності як процесів носять суб'єктивно-об'єктивний характер, а саме

поняття стає більш визначеним у конкретних типах спільнот і в них «набуває сферу свого застосування» (с. 33 дис.);

- розробляється поняття «політичної ідентичності» як основа політико-цивілізаційної ідентичності, яка в політології відноситься «до форм колективної ідентичності» і робиться висновок про те, що політична ідентичність є модус однією з форм колективної ідентичності в рамках якої: 1) актуалізується «інтерес» до її переформатування, пов'язаний із загрозою кризи ідентичності; 2) оформляється стійке ставлення до Іншого у високих ступенях інтенсивності відмінностей: свої – чужі; друзі – вороги; 3) формується владна єдність спільнот, спрямована на встановлення та реалізацію цілей (політика ідентичності)» (с. 27 дис.).

Успішність дисертаційної праці Н.Ю. Ісаєвої також забезпечується її продуманою структурою, логічною послідовністю розділів та їх чітким формулюванням, поетапним використанням комплексної методики дослідження, що, у свою чергу, уможливорює послідовне вирішення завдань, окреслених дисертанткою.

Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, дванадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел. У вступі обґрунтовано вибір теми, визначено її актуальність, чітко окреслено мету та завдання дослідження, при цьому завдання скоординовано з положеннями, які виносяться на захист, та загальними висновками; чітко зазначено об'єкт і предмет дослідження, викладено наукову новизну, теоретичне й практичне значення роботи, наведено інформацію про апробацію результатів та структуру дослідження.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні засади дослідження політичної ідентичності» (с. 12-50) висвітлює тезу про те, що політична ідентичність є розвиненою формою колективної ідентичності, ближчою до державної ідентичності, ніж до етнічної чи національної ідентичності. Основою всіх видів ідентичностей є групова згуртованість, спрямованість на формування великих колективів людей, об'єднаних за ознаками соціально-економічними, культурними, мовними, релігійними і політичними..

У Розділі 2 «Теоретичні засади дослідження політичної ідентичності» (с. 51-88), Н.Ю. Ісаєва зазначає, що у країнах зі стабільною суспільно-політичною системою і розвиненими демократичними процедурами основними агентами соціалізації в політичному світі виступає інститут сім'ї. Протягом життя відбувається видозміна партійної і політичної ідентичності під впливом суспільного середовища, економічної ситуації, особистого фінансового благополуччя, інтересів, походження та інших факторів.

У Розділі 3 «Концептуальні засади дослідження політичної ідентичності та громадянської свідомості» (с. 89-146) окреслено бінарний характер концепту «політична ідентичність» у топології сучасного політико-філософського дискурсу. У розділі зазначається, що політична ідентичність є предметом сучасного політико-філософського дискурсу, який з точки зору мультикультуралізму виокремлює її бінарні характеристики: «індивідуальне / колективне», «національне / наднаціональне», «ми / вони», «минуле / сьогодні». В роботі «громадянська свідомість» розглянута як специфічний феномен суспільної свідомості, що розвивається в епоху Модерну в межах ліберально-демократичної парадигми; як ідеальний корелят громадянського суспільства, яке, будучи бінарною опозицією по відношенню до держави, характеризується антропоцентричністю, верховенством власності, моральною спрямованістю, демократичною формою політичної організації, ринковою формою економічної організації, політичною активністю, суспільною інтеграцією.

Розділ 4 «Механізми формування громадянської свідомості в процесі реалізації політичної ідентичності (на прикладі України)» (с. 147-210) присвячений дослідженню механізмів формування громадянської свідомості під впливом політичної ідентичності, зокрема, інтегративно-диференційному, символіко-аксіологічному, лінгвістично-комунікативному і персоналістичному механізмам.

3. Достовірність та наукова новизна здобутих результатів передусім обумовлюється тим, що елементи наукової новизни дослідження повною мірою відображені у змісті дисертаційного дослідження і підтверджені ґрунтовними висновками дисертантки.

Офіційним опонентом позитивно оцінюється розкриття взаємозв'язку політичної ідентичності та громадянської свідомості в контексті «життєвого світу» і висновок про те, що активність громадянської свідомості обумовлена її синтетичністю як органічною сукупністю пізнавальних, праксеологічних, нормативних, аксіологічних, культурно-історичних актів, економічних, політичних, правових, соціальних, культурно-історичних реалій, яким протистоїть політична ідентичність як їх інтенціональний корелят.

Значна увага в дисертаційному дослідженні приділяється авторкою питанням визначення поняття «політична ідентичність», яке розуміється як особливий вид соціальної ідентичності, спрямований на самовизначення індивіда / групи в політичному плані за допомогою ідентифікації з політичними інститутами і передбачає участь груп та індивідів у політичному процесі, а також взаємини всередині групи й з іншими подібними групами. Також Н.Ю. Ісаєва конкретизує визначення поняття «громадянська свідомість» як специфічного феномену суспільної свідомості, як ідеального корелята громадянського суспільства, яке, будучи бінарною опозицією по відношенню до держави, характеризується антропоцентричністю, верховенством власності, моральною спрямованістю, демократичною формою політичної організації, ринковою формою економічної організації, політичною активністю, суспільною інтеграцією.

Розглядаючи доволі складні та дискусійні питання предмету дисертаційного дослідження, позитивною рисою дисертації вважаю приділення значної уваги змісту механізмів формування громадянської свідомості шляхом конструювання політичної ідентичності (на прикладі України), зокрема, таких, як інтегративно-диференційний механізм, в якості якого виступає габітус у його символічних, породжувальних, владних аспектах, у здатності генерувати та нав'язувати певні погляди, установки; символіко-аксіологічний механізм, де соціально-значущі цінності є критеріями або стандартами, які керують повсякденною діяльністю людей, груп та спільнот; лінгвістично-комунікативний механізм, де ключову роль відіграють іллокутивні та перлокутивні акти мови; і персоналістичний механізм, в якому апріорність

політичного лідера полягає в тому, що за допомогою і разом з ним встановлюється певний соціальний порядок.

Цілком виправдано метою та завданнями є дослідження структури політичної ідентичності, зокрема, таких структурних складових, як уявлення про територію (в тому числі й образ Батьківщини), політична історія, спільні цінності та норми, традиції, колективна історична пам'ять, знання про національні політичні та інші інститути, знання про політичний режим.

Слід погодитись і з переконанням авторки в тому, що конструювання політичної ідентичності з подальшим формуванням громадянської свідомості фактично може підвищити ефективність політики, що проводиться державою, зокрема, об'єднати населення навколо політичних інститутів, їх керівників, лідерів, контролювати соціальні процеси, що формують суспільні групи.

4. Повнота викладу результатів дисертаційного дослідження та наукових положень в опублікованих працях обумовлюється, перш за все, активною апробацією результатів дисертаційного дослідження у наукових публікаціях Н.Ю. Ісаєвою у фахових наукових виданнях України (3 статті) та за її межами (3 статті), у науковому видання України (1 стаття), в опублікованих тезах доповідей дисертантки (10 доповідей) на всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях. Наукові здобутки авторки підтверджуються та повною мірою відображаються в її наукових публікаціях.

5. Дискусійні положення дисертації та зауваження щодо її змісту. Дисертаційному дослідженню, що рецензується, притаманні й деякі зауваження з боку офіційного опонента.

1. У дослідженні Н.Ю. Ісаєвої наявний ґрунтовний огляд визначення та структури політичної ідентичності, самоідентифікації особистості на ідеологічному, партійному, персоніфікованому рівнях. Але поняття ідеології та її впливу на формування політичної ідентичності й, як наслідок, на формування громадянської свідомості, не розкритий в належному обсязі. Дослідження набуло б більш глибокого змісту при наявності цього аспекту,

особливо при увазі до процесів деідеологізації та розмивання ідеологічних пріоритетів населення в сучасному світі.

2. В сучасній ситуації в Україні, в умовах російської агресії та кровопролитної війни проти нашої держави питання громадянської свідомості стоїть дуже гостро! Незалежна України – молода держава, яка творить не лише свою, а й світову історію! Даній війні притаманна не лише військова, а й інформаційна складова – це зветься гібридною війною. Наша держава набуває свій досвід, але заслуговує й гостро потребує допомоги ззовні, в інформаційному просторі зокрема. Отже, в дисертаційному дослідженні доцільно було б розглянути механізм впливу Інтернет-мережі на формування політичної ідентичності та громадянської свідомості, а також ризики мережевої маніпуляції та контр-маніпулятивні заходи.

6. Загальна оцінка дисертаційної роботи та її відповідність встановленим вимогам. Вищенаведені спірні положення мають дискусійний характер і не впливають на належний рівень дисертації на здобуття наукового ступеню доктора філософії, що рецензується. Спирність окремих положень, про які мова йде вище, притаманна будь-якій креативній роботі, зокрема науковій роботі, представлений на здобуття наукового ступеню доктора філософії із зазначеного напрямку дослідження. Тому авторці пропонується в подальшому здійснити творчий пошук науково-аргументованих відповідей на висловлені запитання та спірні положення даної роботи. Висловлені зауваження не стосуються основних положень дисертації, не ставлять під сумнів наукову новизну, теоретичну та практичну цінність роботи, особистий внесок автора, ґрунтовну методологічну базу, глибину та об'єктивність проведеного аналізу, достовірність отриманих результатів.

Дисертація Ісаєвої Наталі Юріївни на тему «Політична ідентичність як фактор формування громадянської свідомості: теоретико-методологічний аналіз» є самостійною, комплексною, завершеною працею, що містить нові науково обґрунтовані результати проведених досліджень, які розв'язують поставлені наукові завдання. За актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю й достовірністю, науковою та практичною значущістю

отриманих результатів, повнотою їх викладення в опублікованих дисертанткою наукових працях, а також за оформленням дисертаційна робота відповідає галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки», спеціальності 052 «Політологія», вимогам порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 Ісаєва Наталя Юріївна як авторка даного дисертаційного дослідження заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 «Політологія».

Офіційний опонент

доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології та державного управління
Донецького національного університету
імені Василя Стуса (м. Вінниця)

Микола ПРИМУШ

